

סייג לחכמה שתיקה

אריאל כהן

"סייג לחכמה שתיקה". התבוננות במשפט זה מעלה אסוציאציה: של זהות לפסוקי "גם אויל מחריש חכם יחשב", אבל במבט נוסף ניתן להבחין כי שני המשפטים אינם דומים. הפסוק מדבר על אויל, שאם ישתוק, יחשב חכם ולא שיהפך מכך לחכם, שהרי ברגע שיפצה את פיו תתגלה מיד אוילותו, וא"כ הרי זה בגדר עצה טובה לכל האוילים שישתקו, וכך לא יזוהו ככאלה¹. לעומת זאת, המשנה נראית כמורה דרך לחכמה ממש.

בשתי דרכים נראה לעניות דעתי לבאר עניין הסייג:

דרך א':

עניין הסייג הוא לשמור - כגדר השומרת את הקיים, כמו שמצינו במשנה²: "ועשו סייג לתורה", שפירשה רש"י: "ועשו סייג לתורה - כלומר, עשו משמרת למשמרתו, כדי שלא יבוא לידי איסור של תורה". לכן נראה שהסייג בא לייעץ למי שהוא כבר חכם, שישמור את חכמתו על ידי שתיקה.

¹ אבות פ"ג משנה יג

² רש"י שם אכן משייך בין שני המקורות בקשר ישיר: "סייג לחכמה וכו' - דכתיב גם אויל מחריש וגומר".

³ משלי יז, כח

⁴ ראה במגן אבות לרשב"ץ בפירושו למשנה זו, שמשוה בינה לבין הפסוק הקודם במשלי. וזה דברו: "סייג לחכמה... להודיע כי גם היא סייג לחכמה, וכן כתוב (משלי יז, כז) 'חושך אמריו יודע דעת'".

⁵ אבות פ"א מ"א

⁶ ועל דרך זו פירשו גם הרמב"ם ורבנו יונה.

על דרך זו הסביר את המשנה הרשב"ץ, בפירושו "מגן אבות", וכתב:

סייג לחכמה שתיקה ... והודיע התנא, שהחכם אם ירצה שתתקיים חכמתו בידו ולא ישכחנה, ישתוק הרבה, כי על ידי דיבור, חכמתו משתכחת ממנו, והסייג שלה היא השתיקה. והתנא ידע זה מחכמתו ומפלפולו, והודיע כן לחכמים כנ"ל.

לפי הסבר זה, הסייג נאמר לבעלי החכמה, שלא ישתכח תלמודם. על פי דרך זו, לא מובן מדוע על ידי הדיבור החכמה משתכחת?

דרך ב':

במאמר הקודם של ר' עקיבא במשנה זו - "מעשרות סייג לעושר" - פירש רש"י: "סייג לעושר - שנאמר: 'עשר תעשר', עשר בשביל שתתעשר". משמע מפירושו, שהסייג מטרתו לקדם את האדם לעניין מסויים, אף שאין לו תפיסה בו עדיין. כלומר, אם אתה עני, עשר! ומתוך כך תבוא לידי עשירות, ולא שהמעשרות באו לשמור על עשירותך בלבד. וכן אצלנו, אם אתה אויל, שתוק! ומתוך כך תבוא לידי חכמה, ולא רק כסייג למי שכבר חכם. אולי מתוך כך בא רש"י לפרש את המלה סייג: "סייג - גדר וחיזוק" - רש"י אינו מסתפק במילה "גדר", שמשמעותה שמירה על הקיים, אלא מוסיף: "וחיזוק", ובא, כנראה, להורות על קידום המצב הקיים (אויל יחזק ע"י הסייג ו"יעלה למדרגת" חכם, והחכם יחזק ע"י הסייג לחכם יותר).

על דרך זו הסביר רבינו יונה את משנתנו:

סייג לחכמה שתיקה - זה סייג בין לחכמה עצמה, בין למדותיה⁷. כיצד? שאינו נכנס לתוך דברי חברו ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. ואע"פ שאינה מכלל השתיקה, השתיקה מביאה לידי כך. לחכמה כיצד? שאינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה. כי הלומד בפני רבו ורואה סברא אחת כהלכה, אל יחשוב מיד כי היא האמתית ולא ירצה לאומרה בטרם שיסיים רבו מלדבר. ואם יעשה

⁷ בדבריו, מסביר הרשב"ץ את החכמה כך: "והחכמה היא מה שאדם מתחכם ומרציא מפלפולו, וכמו שאמרו בפרק במה מדליקין (שבת לא, א): 'קבעת עתים לתורה, פלפלת בחכמה'".

⁸ דברים יד, כב

⁹ ועל דרך זו פירש והרחיב גם רבנו יונה ע"ש.

¹⁰ אבות פ"ה מ"ז, לענין שבעה דברים בחכם.

כַּיּוֹי יפסיד מה שיאמר רבו ולא ידע הסברות מן החכמים הקדמונים כי לבו נע ונד מלהודיע דעתם. וגם כי סברתו לא תוכל להיות מכוונת כל כך עד שישמע מה שאמרו הראשונים, וישקול במאזני שכלו אי זו יכשר הזה או זה, על כן השתיקה לתלמיד לפני הרב והגדול ממנו בחכמה סייג. ובהמצא סברא והרב עודנו מדבר והוא שותק, לא יפתח פיו עד שיאירו דברי רבו וסברתו חקוקה בלבו. עד שיגמור הדברים וידע מה שלמדו רבו. ואחרי כן תהיה סברתו צלולה ומכוונת ועל זה אמר שלמה ע"ה¹¹ "לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו".

כלומר, כאשר ישתוק האדם, הוא ירוויח שני דברים: יחשב לחכם, שהרי יש בו מידות החכמה - "ושבעה בחכם", וגם יקבל את עצם החכמה מרבותיו, על ידי שיקשיב להם.

אלו הרווחים - שניהם חשובים, אך ניתן לומר יותר מכך; השתיקה עצמה, כיכולת רוחנית, מביאה לקידום חכמת האדם. ונקדים מספר הקדמות:

נאמר בברכות¹²:

ומיץ אף יוציא דם, כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושותק - זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור. ומיץ אפים יוציא ריב, כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק - זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. דתנן, רבי ישמעאל אומר: הרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן, שהן כמעין נובע.

במבט ראשון, לו היה בידינו לכתוב גמרא זו, יתכן והיינו מביעים רעיון אחר, ראשוני יותר, כגון: "כל תלמיד שאין נראין דברי רבו¹³ בעיניו... ושותק...".

אך לא זאת רצתה הגמרא להשמיענו. אין זו שתיקה של הקשבה, אין זו שתיקה שמביעה אי הפרעה טכנית לדברי הרב, אלא שתיקה מכעס נגרר של התלמיד, מרצון להשיב מלחמה. כלומר, השתיקה כאן הינה ביטוי מידותי של התלמיד, המורה על כך שמידותיו יפות ומתוקנות, ומתוך כך "זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות", שבהמשך הגמרא נחשב כחכמה רחבה ביותר ("הרוצה שיתחכם...").

¹¹ שיאמרה בטרם שיסיים רבו מלדבר.

¹² משלי יח, ב

¹³ סג, ב

¹⁴ בדומה לרעיון שהביע רבנו יונה לעיל.

כמו כן, מצאנו עוד מידה מפורשת ששייכת בחכמה: "רבא אמר: כשם שהאסקופה זו היא מכוונת דלתות לנעול ולפתוח, כך הענוה היא סייג לחכמה"¹⁵. מכאן נלמד על כל המידות בכללן, שחייבות לבוא כהכנה לחכמה של תורה.

ואכן מצינו בדברי ראשונים ואחרונים דלקמן רעיון זה: ריה"ל¹⁶ כותב בשם הפילוסוף: "והדבק בדרכי הצדיקים במדות ובמעשים, כי הם עוזר בציור האמת ודבקות הלמידה וההדמות לשכל ההוא הפועל". הפילוסוף טועה במגמה - אין לו מטרה בעבודת המידות אלא כעזר לשכל, אך טענתו נכוונה מצד עצמה, כי אכן רק כאשר המידות מתוקנות, יכול האדם לצייר האמת ולהשכיל בלי שום נטיה ופגם.

כך גם כותב הרב קוק¹⁷:

והידיעה הרבה, גם היא אינה מספקת, אם לא ילזו אליה גם שאר המעלות המוסריות, שמבלעדן אי אפשר לה להאמת להתגלות.

ישנו פן נוסף שניתן לראות בשתיקה. שתי הדרכים שהובאו לעיל באות מצד רווח אישי שיבוא לשותק, אם מצד שישתמר תלמודו ואם מצד שיחכם ממש. לעומתן, ראיתי פירוש "מרכבת המשנה" לר"י אלאשקר, על פיו עניין השתיקה הוא שמירת החכמה לראויים לה:

ואמר לימוד שלישי סייג לחכמה שתיקה. ובודאי זה הלימוד אינו כולל לכל החכמות, שהרי אמר שלמה המלך ע"ה "כי נעים כי תשמרם בבטנך"¹⁸, אימתי הם דברי תורה נעים כשתשמרם בבטנך. אימתי "יכונן יחדיו"¹⁹, כשתוציאם "על שפתיך".

אמנם, זאת האזהרה למי שהשיג סודות התורה וחכמת הקבלה ומעשה בראשית ומעשה מרכבה²⁰, כמו שאמר²¹ "חכמים הזהרו בדבריכם", וכמו שדרשו²² על פסוק "דבש וחלב תחת לשונך"²³, והוא שאין מוסרין סודות התורה כי אם למי שהוא מוכן וראוי, שמה

¹⁵ מסכת כלה רבתי פ"ג ה"ג

¹⁶ ספר הכוזרי מאמר א פסקה א

¹⁷ מאמרי הראיה א, תלמים, ב. כיצד מבקרין?

¹⁸ משלי כב, יח

¹⁹ שם

²⁰ וכן במגן אבות לרשב"ץ על משנתנו מביא: "ורבינו משה ז"ל פירש, תורה, תלמוד התורה בביאור מצותיה, וחכמה, מעשה בראשית ומעשה מרכבה, שהם לפי דעתו חכמת הטבע וחכמת האלהות...".

²¹ אבות פ"א משנה יב

²² חגיגה יג, ב

²³ שיר השירים ד, יא

שאינן מוסרין סודות התורה כי אם למי שהוא מוכן וראוי, שמא יפרוץ גדר החכמה האלוהית, ועל כן אמר סייג לחכמה היא השתיקה. וכמו שאמרו ז"ל²⁴ "אין דורשין בעריות בשלשה, ולא במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד". וכפי זה יפורש "אל יתהלל חכם בחכמתו", אין ראוי לחכם להתייחר בחכמתו, והוא שיראה עצמו שהוא בקי בסתרי התורה.

סיכום

- א. השתיקה, ברמתה הבסיסית, מקנה מעמד של חכם למשתמש בה, אף אם אויל הוא ("גם אויל מחריש - חכם יחשב").
- ב. ברמתה השנייה, היא משמרת לחכם את חכמתו הקיימת (דרך א).
- ג. ברמתה השלישית, היא אף גורם (טכני, במידה מסויימת) משמעותי להחכמה (דרך ב).
- ד. השתיקה, מעל לכל, היא מאפיין מידותי של בעליה, המעיד על נפש מזוקקת המסוגלת לקבלת החכמה האלוהית.
- ה. בנוסף, השתיקה נועדה לשמור את החכמה (והכוונה לענייני פנימיות התורה) לראויים לה.

²⁴ חגיגה פ"ב מ"א.